

תאור השטטל ביצירות סופרים עבריים

מאת

עוזר לפרופ. עדנאן שביב ג'אסם

סיכום

תיאור השטטל ביצירות סופרים עבריים

מחקר זה עוסק בנושא (העיירה היהודית) שטטל ביצירותיהם של שני סופרים עבריים שהתמקדו בביקורת בשטטל. וזה נחשב להגבלה או למכשול לפיתוחם של היהודים, אז זה התרחש ביצירותיהם והם נתנו תשומת לב רבה לזה –לפי דעתם- גם זה נחשב להיבט בהיסטוריה והחיים של היהודים באירופה.

סופרים עבריים רבים התעסקו בנושא השטטל שנהיתה לחומר ביצירותיהם. גם כן נהיתה אצל כמה מהם לשאלה חשובה, כי אם אנו מוצאים שיצירותיהם לא נטשו את האזכור של השטטל. דבר זה צפוי למצב הפרנסה הקשה שעמד בפני היהודים בשטטלים, ובגלל המדיניות שנתנהגו על ידי הממשלים האירופיים תוך כדי לרסן את העושר והשתלטותם של היהודים על הכלכלה של אותן מדינות. דבר זה הוביל לחולשת האפשרויות הכלכליות של היהודים שהביא אותם לבורות ולסיבה הזאת הופיעו התנועות הפוליטיות כמו הציונות, תנועות התחיה הלאומית, הדתיות והתרבותיות כמו ההשכלה בתחילתה.

שלום עליכם תיאר את השטטל בסיפורים רבים מסיפוריו, הוא תיאר את מצבה ומצב האוכלוסיה היהודית שחיה בה במיוחד העשירים שתיארם בצורה מצחיקה וסטירי. ת. שלום עליכם היה משתמש בשמות וירטואליים לשטטלים וגם לאוכלוסיה.

סיפוריו של ברדישבסקי התענינו ביחיד המורד על המ סורת בשטטל, כנושא מרכזי כמו שמצאנו בסיפוריו, סיפורים אלה עסקו במציאות השטטל ומצב היהודים איפה חיים. הוא הותאם עם שלום עליכם בשאלת הצגת המציאות היהודית בשטטלים ובכפרים היהודים, אף על פי השתנות השיטה אלא שהמטרה היא אחת, שהיא הצגת המציאות היהודית ותיאורו בטרגי לגמרי.

מההשוואה בין שני הסופרים מתברר שהשנים עסקו בשטטל אך כל אחד לפי דעתו, אם כי אנו מוצאים שברדישבסקי מתמקד במציאות הקשה והמושחתת בשטטל. אבל שלום עליכם היה מתמקד בצדדים המחשבתיים, התרבותיים והכלכליים, אם כי היה מבקר את החברה הבורה שהיתה מתחזקת במסורת

מילות מפתח : שטטל , תיאור , ספרות עברמת , יהודים , חיים בשטטל , לשון

דיבור

הקדמה

השטטל (העירה היהודית) נחשבת למקום קיבוץ היהודים או בעלת אופי יהודי, השטטל כללה היהודים לשנים רבות ובמרוצת דורות קבועות, והייתה מדימה לסדר חברתי יחסית עצמאי ושלם. היהודים היו חיים בשטטלים שהיו נפוצים במזרח אירופה ובמיוחד בפולין שהייתה הערס הראשון של השטטלים. השטטלים ההן לא היו מיוחדות ליהודים בלבד, זאת אומרת, האוכלוסיה לא הייתה מהיהודים בלבד, אלא שיש מהלא יהודים, אבל אלה לא היו מרכיבים המרבית הדגולה מהאוכלוסיה. השטטל לא הייתה שונה מהגטו. ההבדל בין השניים שהגטו הייתה מיוחדת רק ליהודים לגמרי אלא השטטל הייתה לכל האזרחים הן יהודים והן לא יהודים. השטטל להפך מהגטו שהייתה כאילו עול על היהודים, מפני שהיו לא זוכים בחירותם. אבל היהודים בשטטל זכו בחירות יחסית. אבל היהודים לא היו מרוצים כל-כך מהגטו בגלל המצב שלהם ואופי חיים, דבר זה נשתקף ביצירותיהם של הסופרים, והייתה להם סקירה ביקורתית בצורה ברורה. חלק ממנם חשבו אותה כסיבה למשברי היהודים התרבותיים, החינוכיים, הדתיים ועד הפוילטיים.

המטרה מהעיון הזה היא להבהיר את ההשפעה אשר השטטל רשמה על היהודים ביצירות הסופרים וגם הביקורת של הסופרים ביצירותם. איך הייתה נקודת המבט שלהם כלפי השטטל? לפי כך בחרנו בשני סופרים, הם שלום עליכם ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי.

המונח

העיירה היהודית נקראה בעברית (שטטל) מילה זאת ממקור אידישי (שטעטל) והמילה ההיא נלקחה מהגרמנית (Städtle) זו צורה קטנה למילה (שטאט) באידיש ונקראה גם (שטוט) ופירושה עיירה קטנה אך העיירה הגדולה הייתה נקראה (שטאט). אבל המילה ההיא נכנסה לעברית נהגתה שטטל וריבוי שטטלים⁽¹⁾.

התפשטות

השטטל היא צורת היישוב האידיאלי של היהודים במזרח אירופה (שהיו בתקופה מסוימת ברחבי פולין לפני חילוקה) במשך מאות השנים עד המאה העשרים. השטטלים היו מתפשטות בכל רחבי אירופה, מרבית האוכלוסייה היו מהיהודים שפתח הייתה האידיש בכלל. השטטלים היו מהוות סדר חברתי כמעט שלם מבחינת הארגון והנהלה. החינוך היה חינוך מסורתי מתחיל בלימוד הטקסטים התנכ"יים ושמירתם ולימוד התלמוד ושאר ספרי הקודש בחזרים ובתי המדרש האחרים. מעגל

החיים באותם שטטלים היו מסתובבים במנהל עולם התרבות, היהודית והדתית. השיטה ההיא נחשבת כשיטה ראשית לשמור על היהדות מאבוד ומהתבוללות⁽²⁾.

השטטל כתופעה הייתה שוררת בכל רחבי פולין. מבחינה היסטורית הייתה לפני חילוק פולין שהייתה מתפשטת על חלק רחב ממזרח אירופה, שגר בה יהודים רבים מאז ימי הביניים ומקורב לה. השטטל נוצרה בגלל מדיניות הממשלות, תוך כדי לעודד את היהודים לגור ולהתישב במחוזים הרחבים והנדחים, בשביל התפתחות המשק של אותם מחוזים והתאכלסותם, נוסף על כן האיסור החל על יהודים למנוע אותם להתישב בכרכים זה מצד, ומצד השני לאסור עליהם להיות בעלי קרקעות (לפחות באיזורים מיוחדים). אף על פי כן שבאירופה היו שטטלים רבות באירופה ומאות ממנם בפולין. בעקבות חילוק פולין בשלהי המאה התשע עשרה, מרבית הקרקעות החקלאיות בשטטלים עברו לשלטון האמפריה הרוסית. השטחים ההם הוגבלו על ידי הצארים כאיזורי אוכלוסיה, והאיזורים היהודיים היו בכל רחבי האמפריה שהותירו ליהודים להתישב שם. רוב השטטלים נמצאו בשטחים ששייכים עכשיו לפולין, אוקריינה, בילורוסיה, ליטא ולטווייה וגם השטחים אשר מצויים ברומניה והונגריה שהיו מתחת לשלטונה של האמפריה האוסטרית לזמן מה⁽³⁾.

החיים בשטטל

השטטל היה הדוגמה אשר מכילה בין גדרותיה מאות אלפי מהאוכלוסיה היהודית מהמקוצענים, סוחרים וחנוניים. על פי רוב יש יחסי שכנות מתאימים עם הלא יהודים שהיו גרים בשטטלים ועם אלה שהיו גרים בכפרים שהיו קרובים מהסביבה. היחסים ההם לא היו מבוססים על התלויות הכלכליות ההדדיות וזה בגלל רחיקת הכפרים והערים וגם בגלל חסרת אמצעי התקשורת לכן השטטל נהיתה לחולית קישור ותווך בין הכפרים וסביבתם לבין ערי הטריטוריה. הכפריים התרגלו ללכת לערים פעם או פעמיים בשבוע בימי השווק, שם היו יכולים למכור חפציהם ולקנות צרכים או לתקן את כלי עבודתם. ככר השווק היה המקום החשוב ביותר בחיי השטטל הכלכליים – מרכז השטטל – ומסביב לה הבתים נבנו ומוסדות החברה, עם זאת, השטטלים היו עדות נוצרו במרכז החברה האנטישמית לפעמים הובילה לדיכוי ולעלבון היהודים כלפי שכניהם. היהודים היו מתחת לאיומים שלטוניים ותקיפות אנטישמיות מטעם השלטון או מטעם השכנים הלא יהודיים ומזמן לזמן נפלו עליהם טבחים, מעשי שידוד וגירוש⁽⁴⁾.

שפת הדיבור בשטטל והכנסת

האידיש הייתה שפת הדיבור בשטטל. רוב האנשים היו יודעים לקרוא בעברית – הלשון שהייתה מלומדת במוסדות החינוך הדתי – וחלק ממנם היו כותבים בה. אבל הנשים על פי רוב לא הו מבינות העברית, אך היו יודעות את האותיות בלבד

שהאידיש הייתה נדפסת בן. השלטים באותיות העבריות היו סימני הידיעה בשטטל. השפה נהייתה למחסום בעל משמעות בינם לבין הלא יהודיים בסביבתם. היהודים נהלו את העבודות עם שכניהם בלשון המדינה או האיזור, שיכולתם הייתה נובעת מהתקשורת עם העמים לצרכי המסחר והעבודות, ומהתקרבות השטטל לכרכים אשר מסביבם. אחד הסימנים הבהירים לשיחרור היה פרשת לימוד לשון המדינה זה מצד, ורצונם של יהודים ללמוד לשון המדינה לצורך העבודה והתרבות. לכן רוב היהודים בשטטל היו מדברים בשתי שפות לשון המדינה והאידיש והיו יודעים העברית כלשון תפילה וגם לשון כמה מיצירות הסופרים העבריים.

הכנסת נמצאת במרכז השטטלים בצורה כללית אבל נחשבת למרכז החיים בשטטל. אופי החיים של רוב היהודים היה תורתי עם רגש עדתי חזק. היהודים היו נשענים על הכנסת כאשר האוכלוסיה בלימוד השפה ושאר העמים, הן הטבעיים והן הדתיים. רב העדות היהודיות נהגו ללימוד ההכרחתי, וחייבו על כל בן שצריך ללימוד היסודי אשר מכיל את הקריאה הכתיבה בעברית, וגם התפלות... ועוד. אבל הבנות היו יכולות לקרוא את התפילות בלבד. במרוצת הזמן, סגנון הכתיבה התפתח באידיש שנוסדה על גוף האלפבית העברי. התפתחות הלימוד היה מאוחר יותר מטעם הממשלה, וצורך היהודים לקחת חלק ממנו דבר שהוביל ליצור משבר בשטטל וזה גרם לחידוש ריפורמציות שונות⁽⁵⁾.

כיבוי השטטל

הדרדרות השטטל התחילה במחצית השניה של המאה התשע עשרה. דבר זה בא אחרי כמה מאורעות ובמיוחד אחרי מסילת הברזל שעברה בכמה שטטלים קטנים. נוסף על כן, מספר הסוחרים ובעלי המקצועות הלא יהודיים התרבו במיוחד הכפריים, אמצעי התחבורה השתכללו בין הכפרים וערי הטריטוריות. התפתחות זו הזיק מבחינה כלכלית בשטטל כמרכז כפרי ומתווך מסחרי. אריג יחסי ההסתמכות ההדדית בין היהודים לבין שכניהם, הוצרו רב באותה שעה. גל גדול של שידוד ופוגרומים תקפו את השטטלים בכל רחבי ההתישבות בשנות 1881-1884, במקביל נתקל הדבר הזה בעלימת עין ועידוד מטעם השלטונות. גם כן, יש גל אחר אשר התרחש בשנות 1906-1903. אחרי מלחמת העולם הראשונה, במשך מלחמת האחים ברוסיה, מלחמת אוקריינה ופולין והמלחמה בין רוסיה לפולין, באותה תקופה בוצעו התקפות רבות נגד היהודים שהוזקו רב מאותן התקפות. המאורעות ההם השפיעו בישרות על היהודים, בגלל זה הנוער היהודי התחיל לעזוב את השטטל ולחפש את הזדמנויות להשכלה ולעבודה בכרכים. רבים מהיהודים חפצו להנות מהשחרור והגרו לאמצע ומערב

אירופה. יש שאחרים יצאו לבעד הים (ארצות העולם החדש) שהותירה הזדמנויות חדשות לחיים או התעסקו בביצוע הציוני והצטרפו (לעליות) לפלסטין. גבולות ההתיישבות הזרזו אחרי נפילת האמפריה הרוסית ושלטון הצארים והיה מותר ליהודים לחיות בכרכי ברה"ם. בסך הכל יש שמליוני יהודים עזבו את השטטלים בטריטוריות בסוף המאה התשע עשרה, והעשורים הראשונים של המאה העשרים⁽⁶⁾.

עם כיבוש השטטל ברוסיה בסיסי הלעג התרבו בחיי היהודים אבל אחרי שהשטטל עמדה לגעת לסוף שררה שלמות מסוימת בחברה היהודית. סופרים רבים התחילו לתאר את השטטל באירוניה ולעג ולפעמים בסאטירה. מגדלי מוכר ספרים ודוד פרישמן ושלוש עליכם וגם ברדיצ'בסקי אלה נחשבים מהסופרים שתיארו את השטטל בלעג ואירוניה ולפעמים לעגם היה מגיע לדרגת החריפות⁽⁷⁾. לפני שנתחיל להבהיר את תיאורי שלום עליכם וברדיצ'בסקי צריך לדבר על חייהם.

שלום עליכם

שלום בן-נחום רבינוביץ' הידוע בכינויו ספרותי שלום עליכם נולד בברסילו במחוז בולטאווה ב-16 / מרץ 1859, אבל הוא למד וגדל בעיירה הקטנה וירונקה, שהיה קורא לה ביצירותיו קטראלבקה. אביו היה בעל יחס והיה גדול העיר ואיש חרדי. שלום עליכם למד בימי ילדותו חינוך מסורתי בחדר אבל מימי נעוריו הצטיין בכושרו הספרותי ודמיונו הרחב והתלהבותו. לא היה בימי ילדותו כימי נעוריו אשר התענה מעוני משום שאביו התפשט מכספו וחזר לברסלאו והפך את ביתו למגור לעוברי דרך. באותה תקופה היה קרוב מסבא שלו אחרי פטירת אמו וממנו קיבל אגדות על המשיח. אגדות אילו הלהיבו את דמיונו של הנער שלום עליכם לעולם הטוב המלא בזוהר הפרחות, אבל במהירות שב לבית אביו ושם התענה מאשת אביו שהייתה אישה גסת לב. הדבר הטוב בחייו, שאביו שם לב לכושרו והכניסו לבית ספר רוסי שהייתה במחוז, מאז התחיל לראות את האור בחינוך והתחיל לקרוא בספרים לכתוב. שלום עליכם התבגר מבית ספר ב-1876, וזכה בפרס ההצטינות. הוא לא יכול להשלים את חוק לימודיו בבית המדרש כמו שהיה לבו הפך בגלל גילו. לכן התחיל לעבוד כמלמד פרטי וגם בגמניסיות. אחרי שהצליח להיחלץ מחוק חובת ההתגיסות בצבא, יצא לקייב הבירה שם התחיל לכתוב בכתב העת (המליץ). גם הוא התעסק במקצוע המסחר ופתח משרד ליבוא הסוכר וגם נסע לכמה מדינות, אבל אחרי כן השתקע בקייב. שלום הסופר היה סובל מהקושי ומצוקת החיים ופרנסת משפחתו הגדולה, לכן התעסק בכמה עסקים בבורסה ובסריסות ועוד. בתחילתו הספרותית של שלום עליכם כתב בעברית אבל במהירות נהפך לכתוב באידיש משום שהאידיש הייתה לשון הדיבור של היהודים לכן הוא העדיף לכתוב בה, וגם נטיתו לריאליזם והמונולוג שהיה נפוץ בין דמויותיו, דבר זה כמעט היה קרוב ביותר לקוראים. שלום נחשב אחד ממיסדי

הספרות האידישית עם מנדלי מוכר ספרים ופרץ סמולנסקי, ויסד כתבי עת באידיש שדברו על החיים בשטטלים ואפי חיים היהודיים באירופה בכלל וברוסיה בפרט. הגר לארה"ב ושהה בניו-יורק עד שנפטר ב 1916⁽⁸⁾.

השטטל אצל שלום עליכם

שלום עליכם כתב סיפורים ומאמרים רבים על מצב היהודים בשטטלי, ואף על פי שיצירותיו נכתבו באידיש אלא שיש יצירות כל-יך חשובות בגלל שתיארו את חיי היהודים ונהיו לתעודות על החיים שם. סיפורים ומאמרים הללו תורגמו לעברית כמו: (אורייתא בגלותא), (תמונות וצללים מחיי היהודים במאזפבקה), (האוצר), (הזקן), (כלב מתחום היהודים), (ספר הכפרות), (פסח שנשבת), (שושנה), (אסיפה ספרותית), (גמר חתימה טובה), (האחשתרנים), (המאבד עצמו לדעת), (שני תרנגולים), (כתראלבקה)...ועוד

שלום עליכם הצטיין בסגוגו האירוני הלועג בהצגת נושאו שהיה בוחר במ של הסטאטוס היהודי במציאות השטטל. השטטל הייתה כמעט חומר מרכזי ביצירותיו במיוחד ששאל אותם מהמציאות היהודית אשר חי בה בעצמו, לכן ימי ילדותו נשתקפו ביצירותיו במיוחד בסיפור (כתראלבקה) שם וירטואלי לעייר נמצאה ביצירותיו של שלום עליכם, וגם סיפורו (האולר). שמות השטטלים והעיירות אשר נמצאו אצל שלום היו מוסרים וגוחכים או שמות בולטים כמו שמוצאים בסיפור (דון קישוט ממאזפבקה ושמה פנחס רעהו) בחלק הראשון (הפליטה הראשונה) יש עיר שמה ממאזפבקה ותושביה נקראו (ממאזפים) אומר שלום: (יושבי מאזפבקה, עיר בתוך תחום מושב היהודים, קיימו בעצמם דין מפורש "אל יצא איש ממקומו", ככתוב. בה ישבו אבותיהם מעולם, בה נולדו והולידו, בה הייתה כל הארץ לפנייהם בחיים ושער השמים – לעליית נשמתם במותם. מאזפבקה היא הקופה של זבל ויושביה הם קיבוץ של תולעים, הזוחלים ומנקרים בתוכה ומבקשים שם פרנסתם. כה כלו ימיהם שבת תולעים גם יחד מיום שנוסדה על ארץ קק"ם ועד הנה, ופתאם בימינו נתפרדה החבילה של התולעים ונעשו אגודות-אגודות; נוע התנועה הקופה, ותולעים – אלה מציצים מן הזרכים ואלה יוצאים מחוריהם)⁽⁹⁾.

אנו נראה ששלום עליכם תיאר את השטטל באירוניה וסאטירי לדרגה שהיה חריף מאד בתיאור השטטל שהיא סל זבל והאוכלוסיה ערמת חרקים... השאלה היא למה שלום עליכם תיאר את השטטל בתיאורים החריפים ההם? ומה המטרה מכך? האם יש לו מהפכה נגד כל משהו מסורתי? או האם הוא היה מתקומם נגד כל מה שמגביל את היהודים ועושה אותם שקטים ומתפרים וכונעים בשטטלים תחת שלטון הממשלות האירופיות? אני חושב ששלום עליכם סבל מהשטטל ומהמצור וקושי החיים שבה, לכן זו נחשב לשתקפות של התקופה שחי בעוני הן מבחינת המצב הכלכלי והן מבחינת אבודו לאמו והחיים תחת שלטון אשת אביו הגסה. כל הדברים האלה העשו את שלום עליכם להתקומם נגד השטטל וללעוג מאופי החיים וזה בא אחרי שהגר

למדינות אחרות וראה את הערים והחברות לכן התחיל להשוות בין מה שהיה עובר בו לבין מה שהיה חי בו אחרי כן. על כן היקה לו תגובה נגד השטטל שתיאר אותה כסל זבל משום שהייתה חסרה מכל צרכי החיים הטבעיים לכן מצאתי שהוא תיאר מצב היהודים: (ולמרבה ההשערות והסברות אין קץ. זה בכה וזה בכה, זה בונה וזה סותר, זה נוטע וזה מעקר נוטע. להיהודים פה אחד מדברים מתווכחים זה עם זה, מפלפלים ומתפלספים, כנהוג. והחכמים, המה בעלי-הלצון הידועים אשר חץ שחוט לשונם, מצאו מקום להתגדר בו ולשפוך את לעגם המר על ראש אלחנן הקצב ועל ראש חתנו המשכיל, ומשוט לשונם לא נמלטו גם יתר המשכילים אשר בעיר. ובשעה שאלה התווכחו, התפלספו והתלוצצו, התייצבה אשה חכמה אחת ותען ותאמר: הסו, בני ישראל! למה תריבו איש את רעהו חינם? לכו בנים שמעו לי, אנוכי אספרה לכם את אשר בעיני ראיתי⁽¹⁰⁾).

נראה ששלום עליכם בקטע הזה כאילו לוחם בחברה היהודית שחיתה בשטטל ומתאר את היהודים כאנשים רק מתפלמסים בין אלה לאלה בלי התענינות אחרת במיוחד החכמים, לכאורה, יש לו תגובה עקשנית כלפיהם ונגד דרכיהם הנלעגים ודאי. השאלה השוררת היא למה שלום עליכם מתאר את החכמים בתאורים ההם? ולמה ההתקפה החריפה נגדם? אני חושב שסיבת ההתקפה, מפני שהוא חושב אותם לגורם הסבלנות של היהודים ואין להם התענינות בחברה, אדרבא, נהיו למעמסה על שכמ היהודים בעצמם, ואין להם עסק אלא האירוניה והלעג על היהודים עצמם, עד שצעק עליהם בקול האישה שאמרה להם שקט!! למה אתם מתפלמסים ונלחמים זה בזה? כל אלה היא התקוממות של שלום עליכם נגד המציאות של היהודים בשטטל. שלום עליכם התמקד במצב שהיה שורר בין היהודים עצמם וביקר את השלטון הדתי שהיה אמור להיות בעל המנהיגות שמתענין ביהודים ומטפל בבעיותיהם, אבל הוא מצייר לנו את המוסד הזה שהוא אינו ראוי לקחת את המקום הזה, ועל כן נראה בסיפורו (האחשתרנים), בסיפור זה יש שטטל חדשה אלא ששמה אינו ברור בצורה כליכך בהירה אך הוא זוכר שהיא מצויה על חוף הים השחור שמה (מטה) שגר בה יהודים אשר איבדו את מנהיגם ונהיו למתלבטים ומתפלמסים לבינם, אומר: (ויהי ממחרת וישכימו הבעלי-בתים בבוקר וינחמו האנשים, ויך לבם על מעשיהם באומרם: למה לנו כל העדה הגדולה הזאת? אוי לה לספינה שמרובים קברניטיה, ואוי לה לעיר שרבים ראשיה! והתחילו אנשי הקהילה להתרעם איש על רעהו ולהתקוטט איש את אחיו, וירב השאון בעיר; עד שלקולם באו כל האנשים אשר מסביבותיהם והתחילו מהתלים בהם ולפצות עליהם פה ולשחוק מטוב לב ולכתוב עליהם סאטירות, כנהוג אצל הראשונים⁽¹¹⁾).

נראה ששלום עליכם התקיף את בעלי הבתים והיכה אותם בשוט ביקורתו החריפה שהיו העשירים ואנשי הדת שהם מנהיגי הקהלות בשטטל, ובכן הוא מדגיש את מנהגו האירוני ששפך על אלה שהיו הגורם בקושיים אשר עברו על היהודים בשטטל. שלום היה בעל שיטה קוסמת ויעודית בהצגת המצב ותאורו בצורה שהקורא

יכול לרשום צורה למצב ההוא. השאלה היא למי היה שלום עליכם מצייר ומתאר את מצב השטטל? יש שתי תשובות האחת: שלום עליכם היה רוצה לרשום צורה למציאות היהודית ביצירותיו ובכן הוא מביע את מטרה מרכזית פוליטית אמונתית. כי הוא רוצה להיחלץ מהשלטון הדתי שנחשב בעיני הרבים לגורם סבל היהודים, ובכן הוא נוהג שיטת ההשכלה ומביע את עצמו כמשכיל אשר קורא להידוש וצמצום המסורת. התשובה השנית היא ששלום עליכם היה רוצה לרכוש תמיכת העמים ורוצה לתאר צורה לדורות הבאים אחריו למצוא מורשה נושאת סבל היהודים בשטטלים ההן שנחשבו למחסום בפני התפתחות היהודים.

מיכה יוסף ברדיצ'בסקי

נולד ב 1865, בעיר מיז'בוז' ארץ החסידות. העיר ההיא נמצאת בטירתוריה וודוליה אשר בגבולות האמפריה הרוסית (כיום באוקריינה), למשפחה של חסידים, אביו היה רב העיר. ברדיצ'בסקי מימי ילדותו שקד לקרוא כתבי הסופרי תנועת ההשכלה, שהשפעתה כבר ברורה בכתביו. הוא נחרך לגרש אישתו הראשונה בגלל אי הסכמת משפחתו על העבודה בסיפרות החילונית, ועבר ללמד בישיבה שבוולשין. פה נכעסו עליו גם כן בגלל יצירתו הראשונה שדפס (תולדות ישיבת עץ החיים) בכתב עת (האסף). מרבית פרסומיו היו מסות פולמוסיות. ברדיצ'בסקי הצטיין בסגנון עמוס ברגשים עד שנהיה לסימן דעת שלו גם בכתביו המאוחרים.

בשנת 1890, עבר לאודיסה שהייתה מרכז הסופרים העבריים באותה תקופה. באותה שנה הוא עבר לגרמניה להשתלם בלימודיו באוניברסיטת ברסילו וברלין וזכה בדרגת הדוקטורט בפיוסופיה (1897) הוא למד תיאוריות גדולי הפילוסופים הגרמניים כמו ניטשה והיגל, ונשפע הרבה ממנם אחרי שחזר לאוקרינה הוא פרסם הרבה סיפורים ומאמרים וגם תרגומים. רוב סיפוריו התענינו באופי החיים המסורתיים. אחרי זמן הוא השתקע בוורשה, ואחרי כן חזר לגרמניה אשר חי בה ליום פטירתו. ברדיצ'בסקי כתב סיפורים ואסף אגדות וסיפורים עממיים והמשיך לפרסם את הלשון העברית והאידיש ואחרי מותו המשיכה משפחתו לפרסם את כתביו ⁽¹²⁾. ברדיצ'בסקי הזיף בהאזנה בין הערכים הרוחניים כמו שבא בספרות הנביאים, ספרות התלמוד, ההלכה וספרות החכמים. דרך שינוי הערכים –הוראת העבר- ברדיצ'בסקי חושב שהגלות לא היה הסיבה להדרדרות היהדות, אלא שטבע היהדות המדרדרת הוא שגרם לגלות הממשיך. הוא הרבה להתעניין בתופעות החריגות הלא טבעיות בהיסטוריה של היהודים. הנטייה הזאת התגלתה בבהירות בסיפוריו. הוא קרא להרחיב את גבולות הספרות העברית ויכול למצוא תומכים מהנוער היהודי. אף על פי עמדתו בהתאחזות בספרות אלא שהוא לא היה בהיר בכתביו לפעמים היה מפריך את מורשת הגלות לגמרי ולפעמים היה מסכים שהיצירה התרבותית לא יכולה להמשיך בלי מורשת העבר ⁽¹³⁾. ברדיצ'בסקי כתב סיפורים ומסות רבים אשר אסף ממנם הרבה ופרסם בימי חייו כמו (אישים), (בתים ומשפחות), (לפנות ערב), (מסיפורי בראשית), (סיפורי זכרון), (עם וארץ), (סיפורי כפר)....ועוד.

ברדיצ'בסקי ביקר את השטטל והחברה שמאוכלסת בה ומנהיגי העם. הוא לא שפך את זעמו על השטטל כעיריה אלא שהיה מבקר את היהודים אשר היו באלה שטטלים ושיטות חייהם והתייחסותם בין אלה לאלה. אנו רואים שברדיצ'בסקי היה מדבר בכאב ולא היה מרוצה משיטת היהודים בשטטלים במיוחד המחלוקות שהיו שוררות בין היהודים אשר נהפכו לאופי בולט בין היהודים במיוחד בין אנשי ההשכלה לבין אנשי החסידות, אומר בסיפורו (הבודדים): (וקמו היהודים הפשוטים מדלת העם, האומנים ובעלי-המלאכה ביום חג האחרון בצהריים, אחרי אכלם ושתותם ואחרי אשר שמחו את ה'. עושים כנופיות וחבורות בשוקים וברחובות. הללו מתגלגלים והללו מתפארים על חבריהם. אנשים שעד עתה היו שלמים ושלוים, מבקשים תואנה להתנפל על אחיהם, שבעיקר אין טינה בלבם עליהם. והנה דברי-ריבות נשמעים, ריב על לא דבר מתפרץ. איש קם פתאום ותוקע לחברו על לחייו, והלו מחזיר ותוקע הוא. וקמו אנשים משני הצדדים לעזור ולעמוד על יד בעלי הריב, וההמון מתגדל ומתאסף. אנשים שאין להם כל דבר עם בעלי-הריב רצים למקום המעשה, כמו כוח עצור דוחף אותם. והמהלומות תתחלנה, זה מכה בידו, זה בעץ וזה באבן; קולות של שכרון מלחמה נשמעים. נשים קופצות אל המחנה ומכות גם הנה. נערים עוזרים לגדולים, כובעים מעופפים ומושלכים ארצה. כוח האגרופי התעורר המחנה העבריים!) ⁽¹⁴⁾. ברדיצ'בסקי מאתר את הסכסוך שהיה שורר בין

היהודים באותה תקופה, שהיה מביע את הבורות והעדר המנהיגות שהייתה משתלטת על הבעיות ההן. הבעיות והסכסוכים שהיו בין היהודים נחשבים מהדברים החשובים בשטטל ובחברה היהודים בצורה כללית. על כן ברדיצ'בסקי ביקר את השטטל בסיפור הזה והביע בלעג ובסאטירה חריפה את דעתו. הוא הביע את התמרמרותו ממצב היהודים, לכן אנו רואים שהוא היה מדבר במרירות, ברדיצ'בסקי התמקד בחברה יותר מהתמקדותו בשטטל עצמה. כדומה שהסיפור הזה נחשב מהסיפורים הקלאסיים ששאב את נושאו מסיפור שמשון וסיפור הנביא משה, לפי כך המחבר מזג בין מקרי שתי הדמויות ההיסטוריות, כמו אומצו של שמשון והכתו למאות מהאנשים במכה אחת, לבין מקרים נשאבו מסיפור משה הנביא והכתו לאיש מצרי שהיה מתגבר על היהודי (הסיפור הידוע). ברדיצ'בסקי בחר בשתי דמויות הם משה בן אברהם שהיה תופר בן תופר אבל היה יש לו אומץ חזק, זה שניסה להשתלט על היהודים אך לא הצליח אחרי כן הופיע שמו של אברהם בן משה שהיה חרדי, גם זה ניסה להנהיג את היהודים בעקשנות תוך כדי לעצור את המחוקות, אבל נכשל ונגרש ונהיה לנדה, אומר:

(אברהם-משה נולד לגדולות. בנפשו היה דבר מה שיכול היה לחזק ציבור שלם, לתקן חברה, ובין עקרבים היה יושב. האנשים בעירו לא הבינו אותו ואת שיחו ואין להם צורך בו. איזה חפץ יש ליהודים יושבי פולנה, שאין להם בעולמם רק ד' אמות של חנות, לנפשות כאלה?)⁽¹⁵⁾.

נראה שברדיצ'בסקי כתב את הדבר הזה במרירות ובאירוניה חריפה על היהודים וביקר אותם בחדות. למעשה, לא היה היחיד שהינהיג את המסע הזה על היהודים אבל קדמו לו סופרים אחרים כמו דוד פרישמן, מנדלי מוכר ספרים, יהודה לב גורדן...ועוד. כדומה שהמטרה האמיתית מהביקורת הזאת היא לתקן את החברה היהודית, גם הנסיון למצוא מנהיגות ליהודים אשר יכולה לתקן את המצב שלהם בשטטל. לכן הרבה סופרים ומבינים ברדיצ'בסקי התמקדו בנושא השטטל כרמז לקיבוץ היהודי והשטטל שלהם שלקחה אופי מיוחד למרות שהאוכלוסיה לא כולה מהיהודים. ברדיצ'בסקי דבר בסיפור אחר (לפלגות עיר) על נושא השטטל והיהודים, הסיפור הזה נכתב באופי דתי אבל יש התמקדות על השטטל והיהודים אשר גרים בה, אומר: **(רזונה לא הייתה עיר ואם בישראל, אבל גם בין הקטנות לא נמנתה. עיר בינונית הייתה, כל מה שיש לערי ישראל הבינוניות היה גם בתוכה. – לא! דבר אחד היה חסר לה: חסר לרזונה חזן. בשורת "כלי הקודש" אשר בה חסרה חוליה אחת: חסר חזן תמידי, יודע נגן, שיעבור לפני התיבה וינעים לעם בקולו)**⁽¹⁶⁾. המטרה של המחבר כבר גוליה בסיפור הזה, שהמחבר ניסה לשפוך אור על נקודה כל-כך חשובה בחברה היהודית, היא המנהיגות. הבעיה של ברדיצ'בסקי נטמנה ברגשו שהיהודים אובדי המנהיגות והם צריכים למנהיגות דתית, פוליטית וחברתית. התואר שהוא יש למצוא לו דמות מרכזית שיכולה לכפות את רצונה על היהודים ולא ההפך, כמו שציין לדבר הזה בסיפורו הבודדים, תוך הדמות משה אברהם והדמות האחרת אברהם משה. הראשונה הייתה מסתמכת על עקרון האומץ הגופני להשתלטות שלא הצליחה עם היהודים, השנייה הסתמכה על השלטון הדתי והחכמה אבל גם זאת נכשלת משום שלא יכולה לשכנע את היהודים. לכן ברדיצ'בסקי היה קורא לשנות את הדמות היהודית מהפנים.

המסקנות

בסוף העיון הזה צריך לציין כמה דברים אשר העדפנו להבהירה פה.

- 1 - השטטל נחשבת מהסימנים החשובים ביותר בתהליך העם היהדות החדש, כי אם הופעתה של השטטל לא היה מזמן קדום אלא היה מאז כשתי מאות עברו וזה בגלל הממשלות האירופיות אשר הטילו על היהודים לגור בשטטל הן בישירות והן בעקיפין.

- 2 - השטטל הייתה סדר כלי-כך מאורגן ושלם מפני שיש בה לשון מיוחד ויש מנהיגות דתית אשר ממלאת מקום השלטון הפוליטי ולוקחת את מקום המנהיגות החברתית. השלטון הדתי שלקחה תפקיד חשוב בחיי היהודים והשפיעה עליהם רב, למרות שהייתה הסיבה הראשית, בגלל הבעיות שהיו מעיקות את דרך התפתחות היהודים, הבורות והחינוך הקלאסי ואי תדירות היהודים, כל אלה דברים נהיו למחסומים ובעיות בדרך היהודים.
- 3 - נושא השטטל השפיע על הסופרים העבריים שהביעו את הנושא הזה שהיה מקיף את היהודים בשטטל. לפי כך הסופרים היהודים ביקרו את שיטת החיים בשטטל וריכזו את מאמציהם על הבעיות מצב היהודים בשטטל. לכן נראה ששלום עליכם ביקר את השטטל בצורה כלי-כך גלויה ועל העוני והמצב הכלכלי בה.
- 4 - הדבר החשוב אשר השפיע על שלום עליכם הוא תגובה שלילית על השטטל בחייו במיוחד בימי הנערות בגלל מצב המשפחה שהייתה סובלת ממשבר כלכלי בשטטל. גם כן המשבר שהיה עובר בחייו נשקף בכתביו וצורת השטטל היא צורת השטטל שחי בה.
- 5 - השטטל אצל ברדיצ'בסקי לא היה שונה משלום עליכם לכן נראה ביצירותיו של ברדיצ'בסקי שהתמקד במנהיגות היהודית וההעדר מהככר החברתי. דבר זה מביא לשאלה פסיכולוגית שיש לה קשר עם המצב החברתי, כי אם אביו היה חכם המדינה. לכן הוא רואה שדמות המנהיג מודגמת בדמותו של אביו.
- 6 - ברדיצ'בסקי ריכז בכתו על המצב המחשבתי והתרבותי ליהודים. וגם התמקד בגמירת המחלוקות ותיקון מצב היהודים.
- 7 - השטטל הייתה נחשבת לסדר מאורגן כמעט שלם שמכיל את היהודים ומעשיהם, בה חיו ובה ארגנו את רוב תנועותיהם הפוליטיות, הדתיות והחברתיות. גם יסדו את כתבי העת שלהם והחיו לשונם.

מקורות

- 1 - אבן שושן, א, המילון החדש, שלשה כרכים, הוצאת "קרית ספר" (ירושלים) 1969
<http://he.wikipedia.org/wiki>
 2 - www.hebrewbooks.org/pagefeed/hebrewbooks_org_498_26.pd
 3 - עלי فهد جبار، الحسيدية في نتاجات يتسحاق ليوش بيرتس، رسالة ماجستير غير منشورة (بغداد 1998) ص54

- ٤ - אילוז www.gimatria.net/gimatria/
- 5 - ג'אסם, עדנאן ש. הדעה הביקורתית של דוד פרישמן בקובץ מסותיו אותיות פורחות, תזיס של PhD (תביליסי 2009).
- ٦ - <http://he.wikipedia.org/wiki->
- ٧ - בן אור, אורינובסקי, תולדות הספרות העברית החדשה, הוצאת "יזרעאל" (תל-אביב 1972) עמ' 342
- ٨ - בן אור, אורינובסקי, שם, עמ' 351
- ٩ - <http://www.benyehuda.org> . p.1
- ١٠ - <http://www.benyehuda.org> . p.2
- ١١ - <http://www.benyehuda.org> . p.3
- ١٢ - לחובר, פי, תולדות הספרות העברית החדשה, ס' שלישי, חלק שני, הוצאת "דביר" (תל-אביב 1966) עמ' 72.
- ١٣ - he.wikipedia.org/wiki/
- ١٤ - <http://www.benyehuda.org> . p.1
- ١٥ - <http://www.benyehuda.org> . p.1
- ١٦ - <http://www.benyehuda.org> . p.2

Description of Shtetl in Works of Hebrew writers

Researcher : Adnan Shebib

Abstract

This research deals with the subject of Shtetl (Jewish town) in the works of some Hebrew writers who focused on the criticism of this Shtetl and considered a restriction or an obstacle in front of the development of the Jews. Therefore It took space in their works and gave it great attention to it-by their point of view- considered an important part in the history and life of Jews in Europe.

Many Hebrew writers took Shtetl and was subject of their works, and has been formed the important issue, we find their works didn't abandoned mention of Shtetl. It is likely to the living situation, which was difficult that Jews faced in these Shtetls, because the policies of European governments to reduce their wealth, and control on the economic affairs in those countries. This affair led to the weakness of the Jew's abilities, which led them to ignorance and illiteracy. These situations bring to appearance the political movements such as Zionism and nationalism movements, also the religious like Hasidic, and the cultural like Haskalah.

Sholem Aleichem described Shtetl by many stories and the situation of Jews in these Shtetls. He talked about the economic situation of the population Jews in these Shtetls sociality the riches that he described them with irony and satire. Sholem Aleichem named the Shtetls and their peoples with virtual names.

Berdyczewski's stories took the recalcitrant Jew person upon Shtetl's traditions as a central subject such as we find this issue in his stories. These stories deals with the reality of Shtetl and Jews situation where they lived. Berdyczewski's coincided with Sholem Aleichem to view the Jewish reality in the Jewish towns, villages and Shtetls. In spite of different of the style, but the target is one to review the Jewish reality and imaging it as a tragic.

Through comparative between two writers, become clear that they dealing with Shtetl as they think. So Berdyczewski focused on the salt and destructive reality in Shtetl. Sholem Aleichem focused on the ideology, culture and economic sides. He criticized the illiterate community whose had been grasped traditions.

نبذة عن الناشر:

الاستاذ المساعد الدكتور عدنان شبيب جاسم . تدريسي في كلية اللغات ومختص باللغة العبرية والادب العبري الحديث وله بحوث في اللغات السامية . اشترك في العديد من المؤتمرات والندوات وقدم بحوثا منها (التشاؤمية في اشعار ادم هكوهين ليينزون) . (تأثر يهودا اللاوي بالشعر العربي) (اتجاهات حديثة في الادب العبري الحديث) (الاضافة في اللغة السريانية دراسة مقارنة) (تأثير اللغات السامية في اللهجة العربية)

إلبريد الالكتروني: adnanshibeeb@yahoo.com